

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

УДК 332.122:314:338.43

Збарська А. В., к.е.н., асистент
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНУ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Анотація. Досліджено тенденції у розвитку демографічної ситуації в Україні та намічено шляхи подолання кризових явищ. Зазначено, що подолання негативних демографічних тенденцій – це складний і тривалий процес. Його мета полягає у підвищенні якості населення, збереженні і відтворенні його життєвого і трудового потенціалу. Важливим аспектом є пристосування демографічної політики до формуючого ринкового механізму. Визначено, що майбутнє демографічного розвитку України і її регіонів залежить від репродуктивної поведінки молоді у зв'язку з чим необхідна реалізація молодіжної демографічної програми. Обґрунтовано необхідність проведення комплексної державної політики, спрямованої на запобігання процесам депопуляції, яка має носити системний характер та містити в собі чіткі і зрозумілі орієнтири для досягнення при реалізації державних соціальних заходів.

Ключові слова: демографія, демографічна політика, розвиток, кризові явища, трудовий потенціал, народжуваність, смертність.

JEL code classification: J11, J13, J14

Zbarska A.V., Ph.D., assistant
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DEMOGRAPHIC PROBLEMS OF THE REGION AND THE WAYS OF THEIR SOLUTION

Abstract. The article examines trends in demographic development in the region and outlined ways to resolve the crisis. The methodological basis of the study was a dialectical method of cognition of socio-economic processes. In the process of scientific research the following general scientific and special methods were used: observation, monographic method, method of analysis and synthesis. The analysis of scientific approaches to the study of social, economic and demographic development of other factors. It shows a decrease in the importance of children as a form of social capital. The author examines the demographic processes on the example of the Cherkassy region of Ukraine. It is proved that the demographic crisis in Ukraine has a long historical nature. The author points to the need for state policy in the sphere of support of family and family values. It is noted that the elimination of the negative demographic trends - a complicated and lengthy process. Its purpose is to improve the quality of the population, preservation and reproduction of its life and labor potential. An important aspect is the adaptation of demographic policy to emerging market mechanism. The author predicts the possibility of changing the negative demographic trends only in the long term. The necessity of promotion of family forms of human life. It was determined that the future demographic development of Ukraine and its regions depends on the reproductive behavior of young people in connection with the realization of what is required of the youth population program. The article points out the need to consider the qualitative aspects of demographic processes.

Keywords: demography, population policy, development, crisis, labor potential, fertility, mortality.

Постановка проблеми. Питання розвитку вітчизняної економіки тісно пов'язані із станом та перспективами соціально-економічних процесів в системі сільських та міських територій, невід'ємною складовою яких є демографічна ситуація, а також загальний стан та наявні тенденції, що притаманні демографічній ситуації конкретного

регіону. Загрозливі наслідки депопуляції на селі вимагають рішучих заходів, спрямованих на призупинення соціально-демографічної кризи. Сучасні демографічні тенденції пострадянського простору суттєво впливають на зміну ментальних характеристик, а отже і формування людського капіталу, який відповідає і сприяє ринковим від-

носином. Саме тому проблема покращення демографічної ситуації в Україні досліджується науковцями як з теоретичної, так і з практичної сторін.

Аналіз останніх досліджень. Протягом останніх років тенденції розвитку демографічної ситуації розглядалися як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Зокрема, Є. М. Лібановою, І. В. Прокопою, С.І. Пироживим, Л.С. Власенком, В. К. Збарським, Г.В. Герасименком, П. Т. Саблуком, К. І. Якубою та іншими, які у своїх працях розкрили сутність і складові демографічної ситуації саме в умовах України. В їх працях наведено загальну характеристику демографічної ситуації в Україні. Проаналізовано зміни у складі населення. Визначено основні чинники демографічних зрушень, описано їх моделі та висвітлено взаємозв'язки.

Цілі статті. Стаття ставить за мету розглянути сучасні тенденції у розвитку демографічної ситуації в регіоні та запропонувати вирішення окремих проблемних питань у даній сфері.

Основний матеріал дослідження. Зростання суспільного інтересу до демографічного минулого, нинішнього і майбутнього країни, інтерес політиків, вчених різного профілю свідчить, що демографічний фактор входить в коло пріоритетних для соціальної політики, аналітичних і прогнозних розробок. Необхідно, оцінивши нові реалії,

на перших порах адаптуватися до них, щоб на цьому шляху, а не на старому багажі шукати ефективні способи вирішення демографічних проблем, їх модернізацію. Національна демографічна програма повинна орієнтуватися на розробку і реалізацію комплексу довгострокових програм, мета яких – оздоровлення всього соціального клімату, від якого залежать демографічні процеси. Кожна з цих програм повинна базуватися на усвідомленні причин і умов демографічної кризи, їх взаємозв'язку з об'єктивними історичними процесами.

Погіршення демографічної ситуації є характерним також і для сільських територій Черкаської області, де відбувається звуження демографічної бази трудового потенціалу внаслідок міграції населення працездатного віку, погіршення вікової структури та, як наслідок, скорочення чисельності населення та трудових ресурсів.

Узагальнюючим показником, який окреслює тенденції розвитку демографічних процесів у сільській місцевості є динаміка абсолютної та відносної чисельності населення, яка в Черкаській області за досліджуваний період (1990-2015 рр.) має тенденцію до зменшення порівняно з 1990 роком на 288,6 тис. осіб (18,7%), водночас чисельність сільського населення скоротилась відповідно на 176,7 тис. осіб (24,8%) (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення Черкаської області, 1990-2015 рр. (млн. осіб)

Показник	Рік						Зміна показників 2015 р., (+,-) по відношенню до	
	1990	1995	2000	2005	2008	2015**	1990 р.	2000 р.
Усе населення, тис. осіб - всього	1531,6	1517,6	1438,0	1341,5	1315,5	1243,0	-288,6	-195,0
- чоловіки	683,3	680,5	650,2	608,7	596,8	588,7	-94,6	-61,5
- жінки	843,1	825,5	781,1	729,1	715,1	654,3	-188,8	-126,8
у т. ч. у сільській місцевості - всього	713,5	687,8	660,6	604,4	585,5	536,8	-176,7	-123,8
частка сільського населення - всього	46,6	45,3	45,9	45,1	44,5	43,2	-3,4	-2,7

Джерело [7]

На сьогоднішній день на сільських територіях Черкаської області продовжується

загрозливе погіршення демографічної ситуації. Чисельність сільського населення про-

тягом останніх років постійно скорочується, знижується його інтелектуальний рівень, що, в свою чергу, є загрозою для розвитку держави, її економіки, культури, духовності.

Основними причинами демографічної кризи на селі є: економічна криза в державі, соціальна та екологічна криза, яка з кожним роком посилює негативний вплив на стан здоров'я, а отже на відтворення фізично здорового сільського населення.

У структурі населення Черкаської області сільське населення займає 43,2%, а 56,8% –

міське населення. При цьому питома вага сільського населення в загальній кількості населення зменшується. Багатовекторність демографічної ситуації в нових соціально-економічних умовах породжує і багатовекторність політики, орієнтованої як на стимулювання народжуваності, так і на соціальну підтримку сімей з дітьми, зміцнення здоров'я і якості життя населення, більш продуктивне використання людського потенціалу, зниження рівня смертності (табл.2).

Таблиця 2

Динаміка рівня основних показників демографічних процесів в Черкаській області, 1990-2015 рр.

Показник	Рік						Зміна показників 2015 р., (+,-) по відношенню до	
	1990	1995	2000	2005	2008	2015	1990 р.	2000 р.
Кількість народжених, осіб у т. ч. у сільській місцевості	18861	14474	10668	11526	12446	11508	-7353	+840
	7254	6622	5229	4822	5226	4910	-2344	-319
Кількість померлих, тис.осіб у т. ч. у сільській місцевості	22029	25774	24786	25090	23386	20171	-1858	-4615
	12859	15705	14692	14704	13269	10916	-1943	-3776
Природний приріст, тис. осіб у т. ч. у сільській місцевості	-3168	-11300	-14118	-14662	-10920	-8663	-5495	-5455
	-6605	-9083	-9463	-10322	-8043	-6006	+599	+3457

Джерело [7]

В силу історичної тривалості вирішення проблеми демографічної кризи сьогодні на перший план виходять питання визначення якісних параметрів демографічного потенціалу.

Принципово важливою є державна підтримка сім'ї і сімейних цінностей, які є фундаментом, на підставі якого формується вся система заходів демографічної політики, а саме:

- забезпечення якості життя сімей, створення належних економічних передумов для реалізації потреб в дітях;

- формування сприятливого соціально-психологічного клімату і орієнтації суспільства на сімейні цінності, на формування, як

мінімум, 2-х дітної, а згодом – 3-х – 4-х дітної сім'ї;

- сприяння зміцненню інституту сім'ї, запобігання її руйнуванню, зменшенню кількості розлучень;

- збереження і зміцнення здоров'я сімей, перш за все, репродуктивного, підвищення рівня культури репродуктивної поведінки;

- сприяння і підтримка виховної функції сім'ї.

Зниження народжуваності, орієнтація сім'ї на одного, максимум на двох дітей, обумовлена взаємодією певних економічних, соціальних і глобалізаційних факторів. Їх взаємозв'язок в сучасній науці представлений концепцією лауреата Нобелівської премії з економіки 1992 р. Г.С. Беккера. По-

перше, Г.С. Беккер пов'язує демографічну поведінку у сучасному світі з різкою зміною у політичній і економічній сфері, депресіями і кризами. По-друге, в сучасному світі важливим капіталом є «людський капітал». Це висуває підвищені вимоги до якості демографічного потенціалу. У свою чергу, турбота про якість демографічного капіталу супроводжується витратами часу, зростанням своєрідних трансакційних витрат – соціальних витрат на виховання, освіту і утримання дітей, інших ресурсів, серед яких особливу цінність має час батьків, який також є своєрідним капіталом. Ті функції, які раніше покладалась на плечі дітей по догляду за похилими батьками, нині стали прерогативою сучасної системи соціального забезпечення, що також сприяє скороченню «попиту» на дітей та обумовлює зменшення їхньої значущості як форми соціального капіталу, що формувався батьками з метою забезпечення в подальшому належних умов власного життя.

Підвищення ролі освіти у розвитку продуктивних сил обумовило відповідні зміни в процесі перетворення знань в особливого роду соціальний капітал. По-перше, збільшився термін навчання, а по-друге, зросла чисельність жінок, що отримують вищу і середню спеціальну освіту, ніж чоловіків (частка жінок серед студентів вузів, коледжів України коливається в межах 60-63,5%). Як наслідок, в економіці аграрного сектора України частка чоловіків, які мають вищу освіту, складає 16,7%, а жінок – 22,4; частка чоловіків, які мають середню спеціальну освіту – 16,9, а жінок 29,1%. Випереджаючий рівень освіти жінок і збільшення термінів отримання освіти створюють об'єктивні умови для більш пізньої реалізації їх демовітворюючої функції.

Позбутися депопуляції, яка нині в Україні взагалі і у сільських поселеннях зокрема, обумовлена надто низькою народжуваністю, можна, з нашої точки зору, років через 30-40. А це можливо тільки за умови, якщо у населення сформується потреба сім'ї у великій кількості дітей, ніж нині. Для цього необхідно більше ніж у 20 разів збільшити частку сімей з 3-4 дітьми і значно скоротити однодітність. Головною тут є проблема підвищення престижу сімейного способу жит-

тя, підвищення цінності середньодітної сім'ї з 3-4 дітьми. При цьому необхідно забезпечити, щоби народження дитини не переводило сім'ю до розряду бідних. З цієї точки зору поліпшення матеріальних умов життя, по-перше, сприяє тому, щоби народження дитини не погіршувало матеріальний стан сім'ї, а по-друге, може створити умови для збільшення народжуваності. Проте, якщо не буде опрацьована потреба в 3-й - 4-й дитині, то будь-які стимули не призведуть до бажаного результату.

За роки незалежності демографічний розвиток відбувався під впливом цілої низки факторів, як соціально-економічного, так і історико-політичного характеру, внаслідок чого Україна має серед пострадянських республік найвідчутніше скорочення народжуваності, зростання смертності, прогресивне зростання кількості дітей, які народилися поза шлюбом, збільшення від'ємного сальдо міграції населення тощо, що створює суттєві проблеми для забезпечення стабільного розвитку країни.

В демографічному розвитку важливі не тільки кількісні аспекти, але й якісні. Відбувається перегляд жінками їх головних життєвих цінностей – сімейних цінностей. Існує протиріччя між бажаннями і можливостями жінок по поліпшенню демографічної ситуації, яке характеризується бажанням мати більше дітей, ніж є нині, з одного боку, прагненням народжувати і самим фактом народження, з іншого боку. Мають місце проблеми і гендерних відносин у сімейно-побутовій сфері, спостерігається тенденція переходу від двохдітної до однодітної сім'ї, що для майбутнього демографічного розвитку країни веде до суттєвих екстернальних і інфернальних наслідків.

Висновки. Майбутнє демографічного розвитку України та її регіонів залежить від репродуктивної поведінки молоді у зв'язку з чим необхідна реалізація молодіжної демографічної програми, яка включатиме:

- врахування інтересів і потреб молодих громадян на основі залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні і реалізації програм і політики, яка стосується всього суспільства;
- забезпечення захисту їх прав і законних інтересів в економічній і соціальній сферах,

які сприятимуть розвитку творчого і репродуктивного потенціалу;

- стимулювання молодіжної зайнятості;
- охорону репродуктивного і сексуально-го здоров'я підлітків і молоді;
- проведення статевих виховання і реалізація політики по зниженню, а потім і по запобіганню підліткової вагітності і народжуваності;
- охорону і профілактику здоров'я дітей.

Необхідно активізувати роботу з поліпшення стану здоров'я, зниження смертності і підвищення тривалості життя населення шляхом:

- усунення перешкод у масовій доступності населення до засобів збереження і покращення здоров'я;
- створення умов праці, які забезпечуватимуть творчий розвиток працівника, його фізичне і психічне здоров'я;
- формування у населення активної і свідомої соціальної поведінки;
- створення безпечного для життя і здоров'я оточуючого середовища;
- подальший розвиток ефективної системи охорони здоров'я і медичних послуг.

Важливою є програма подолання негативних наслідків старіння населення на основі:

- забезпечення економічних передумов гідного життя в пенсійному віці;
- створення умов для реалізації творчого і трудового потенціалу похилих людей;
- сприяння розвитку у суспільстві взаємодії поколінь і зміцненню взаємопорозуміння між представниками різних вікових груп.

Програма регулювання міграційних процесів повинна орієнтуватися на:

- забезпечення соціального захисту громадян України, які працюють за кордоном;
- забезпечення повернення зовнішніх трудових мігрантів;
- запобігання нелегальної трудової міграції населення за межі країни;

- недопущення нелегальної транзитної міграції;

- сприяння повернення етнічних українців і колишніх громадян України на Батьківщину;

- вирівнювання вікової еластичності зовнішніх міграційних процесів.

Подолання негативних демографічних тенденцій – складний і тривалий процес. Його мета полягає у підвищенні якості життя населення, збереженні і відтворенні його життєвого і трудового потенціалу. Важливим аспектом є пристосування демографічної політики до формування ринкового механізму. В науковому плані в цьому зв'язку важливо здійснити соціологічний моніторинг регіональних демографічних проблем, враховуючи необхідність постійного розширення поля дослідження – фактора глобалізації соціально-економічних процесів, етноконфесіональних особливостей, взаємозв'язку регіональних і національних демографічних проблем.

Покращення демографічної ситуації необхідно проводити в комплексі із забезпеченням сталого розвитку сільських територій, підвищенням рівня життя сільського населення, охороною навколишнього природного середовища, збереженням природних, трудових і виробничих ресурсів, підвищенням конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. При цьому необхідно відмітити, що невід'ємними складовими ефективною регіональною демографічної політики має бути забезпечення системності при здійсненні відповідних організаційних та нормативно-правових заходів, а також чітка зрозумілість та послідовність у практичній реалізації конкретних соціальних програм, спрямованих на зупинення кризових явищ в даній сфері. Хаотичність та відсутність середньострокових орієнтирів при проведенні державних заходів стають на заваді запобіганню процесів депопуляції як в сільській місцевості, так і серед мешканців міст України.

Список літератури:

1. Демографічна криза в Україні: її причини та наслідки: Монографія / Є.М. Лібанова, С.І Пирожков, Л.С. Власенко та ін. – К.: 2003 р. – 230 с.
2. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: Монографія / Ред. Є.М. Лібанова. – К.: 2008 р. – 316 с.

3. Низька тривалість життя населення – основний прояв тотальної демографічної кризи в Україні / Є.М. Лібанова // Жур. Акад. мед. наук України – 2007 р. – с. 411-447.
4. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: Монографія / Є.М. Лібанова. – К.: 2008 р. – 330 с.
5. Збарський В.К., Збарська А.В. Сім'я і домогосподарство – соціально-економічні ланки суспільства: Міжнародна ювілейна наукова конференція „Розвиток продуктивних сил України: від В.І. Вернадського до сьогодні”, від 20 березня 2009 року (м. Київ, Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України). – К.: РВПС, 2009. – С.209-215.
6. Прокопа І. В. Диверсифікація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута, М. Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. - № 3. – С. 74-89.
7. Черкаська область у 2015 рік: Статистичний щорічник. – Черкаси, головне управління статистики у Черкаській області, 2016. – 523 с.
8. Саблук П.Т. Демографічні проблеми українського села: наук. доп. / П.Т. Саблук, К.І. Якуба. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 37 с.
9. Mackenbach J.P. Health Inequalities: Europe in Profile. – UK Presidency of the EU, 2006. – 52 p.
10. Marmot M. Social determinants of health inequalities // Lancet. – 2005. – № 365 (9464). – P. 1099– 1104.

References

1. E.M. Libanova, S.I Pirozhkov, L.S. Vlasenko та In (2003) Demografichna kriza v UkraYini: yiyi prichini ta naslIdki: Monograflya K., 230 p. [in Ukrainian]
2. Libanova, E.M. (2008) Lyudskiy rozvitok v UkraYini: Innovatslyniy vimlr: Monograflya. K., 316 p. [in Ukrainian]
3. E.M. Libanova (2007) Nizka trivallst zhittya naseleण्या – osnovniy proyav totalnoYi demografichnoYi krizi v UkraYini *Zhur. Akad. med. nauk UkraYini*, p. 411-447 [in Ukrainian]
4. Libanova, E.M. (2008) BIdnlst naseleण्या UkraYini: metodologlya, metodika ta praktika anallzu: Monograflya K., 330 p. [in Ukrainian]
5. Zbarskiy V.K., Zbarska A.V. (2009) SIm'ya I domogospodarstvo – sotslalno-ekonomlchnl lanki suspllstva: Mlzhnarodna yu-vlleyна naukova konferentslya „Rozvitok produktivnih sil UkraYini: vld V.I. Vernadskogo do sogodennya”, vld 20 bereznya 2009 roku (m. KiYiv, Rada po vivchennyu produktivnih sil UkraYini NAN UkraYini). – K.: RVPS, p.209-215 [in Ukrainian]
6. Prokopa I. V. (2010) Diversifkatslya gospodarstv naseleण्या za harakterom virobnitstva: naslIdki rinkovoYi transformatsiyi / I. V. Prokopa, T. V. Berkuta, M. G. Bettly // *Ekonomlka I prognozuvannya*, № 36 p. 74-89 [in Ukrainian]
7. Cherkaska oblast u 2015 rIk: Statistichniy schorlchnik. (2016) *Cherkasi, glavne upravllnnya statistiki u Cherkaskly oblasti*, 523 p. [in Ukrainian]
8. Sabluk P.T. (2002) Demografichnl problemi ukraYinskogo sela: nauk. dop. / P.T. Sabluk, K.I. Yakuba. – K. : IAE UAAN, 37 p. [in Ukrainian]
9. Mackenbach J.R. (2006) Health Inequalities: *Europe in Profile*. – UK Presidency of the EU, 52 p. [in English]
10. Marmot M. (2005) Social determinants of health inequalities. *Lancet*. № 365 (9464). – R. 1099– 1104 [in English]